

ВЕСЦІ

НАЦЫЯНАЛЬнай
АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

Серыя
гуманітарных
навук
№ 2

АСОБНЫ АДЫТАК

2001

РЭЦЭНЗІІ

БЕЛАРУСКАЯ МОВА
Ў СІСТЭМЕ СЛАВЯНСКІХ МОЎ

Беларуская мова зараз перажывае свае нялепшыя часы, аднак цікаvasць да яе лінгвістаў пакуль не змяншаецца. У 1999 г. свет пабачыла кніга вядомага беларускага даследчыка прафесара Браніслава Плотнікава «Беларуская мова ў сістэме славянскіх моў». Яна складаецца з 11 раздзелаў.

У першым даецца агульнае ўяўленне пра славянскія мовы, колькасць носьбітаў і рэгіёны распаўсюджвання.

Другі раздзел прысвечаны станаўленню беларускай літаратурнай мовы. Аўтар адзначае, што «нормы пісьмовай літаратурнай мовы склаліся на працягу 14—15 стагоддзяў. Дадзеная мова праіснавала да пачатку 18 ст. і мае ў сучаснай лінгвістыцы назву старабеларускай» (с. 8). Тут жа вучоны аналізуе пісьмовыя помнікі старабеларускай літаратуры. У шырокім славянскім кантэксце пададзена развіццё беларускай мовы ў 18—19 стст. Найноўшаму часу ўвагі выдзелена меней. Характарыстыка заканчваецца слушна заўвагай, што беларуская мова стаіць на мяжы выжывання (с. 15).

Трэці раздзел прысвечаны тэрытарыяльнаму і сацыяльнаму члянэнню беларускай мовы. Вучоны выказвае цікавую думку, што гутарковая мова мае два варыянты: літаратурны і трасянку. Варта, бадай, задумацца, ці існуе ўвогуле сапраўды гутарковая беларуская мова, ці не замала яна адрозніваецца ад пісьмовай.

Чацвёрты раздзел самы вялікі ў кнізе — большы за чвэрць. Гэта і зразумела: ён пра лексіку, а прыхільнасць вучонага да яе агульнавядомая. Тут на канкрэтным моўным матэрыяле паказаны адрозненне і падабенства ў слоўнікавым складзе славянскіх моў і розныя аспекты яго даследавання: логіка-паняцыйны, тэматычны, асацыятыўны, тыпалагічны, сістэмны. Аўтар паведамляе, што тыпалагічны бок найменш распрацаваны і прапануе «спецыяльныя лексічныя мадэлі» тыпу «лексічная мадэль, у межах якой план выражэння і план зместу супастаўляльных тэмпаральных славянскіх слоў або ідэнтычных, або вельмі падобных», «лексічная мадэль, што аб'ядноўвае словы з рознымі планами выражэння, якія суадносяцца з тоеснымі тэмпаральнымі паняццямі» і пад.

Між тым прыведзеныя фармулёўкі, на наш погляд, ніяк не адпавядаюць паняццю мадэлі. Лінгвістычная мадэль — гэта штучная канструкцыя, што імітуе якую-небудзь іншую («сапраўдную») канструкцыю (арыгінал) у лінгвістычных мэтах [2], гэта «функцыянальная апраксімацыя аб'екта» [1]. Ствараючы мадэль, мы імкнёмся больш зручна апісаць аб'ект даследавання, таму мадэль павінна растлумачваць незразумелае і прадказваць будучае. Важная не мадэль сама па сабе, а тое, як мы яе разумеем, якія вывады робім — яе інтэрпрэтацыя. Аднак гэтай інтэрпрэтацыі якраз і няма, ды і увогуле, што могуць растлумачыць гэтыя «мадэлі»? Яны хутчэй нагадваюць не зусім удалую класіфікацыю паводле суадносін формы і зместу.

Пяты раздзел прымыкае да папярэдняга: ён пра фразеалогію.

У шостым раздзеле Браніслаў Плотнікаў выдзеліў асноўныя «фанетычныя, граматычныя рысы падабенства і адрознення беларускай мовы і іншых славянскіх моў». Тут даецца аналіз эвалюцыі праславянскай сістэмы гукаў у беларускую, а таксама выдзяляюцца спецыфічныя рысы беларускай мовы ў галіне фанетыкі.

Граматыка асветлена менш, гэта і зразумела, таму што большасць граматычных адрозненняў беларускай мовы «праяўляецца не па прыкмеце іх наяўнасці — адсутнасці, а па ступені сваёй рэалізацыі» (с. 55). Акрамя таго, супастаўленне на гэтым узроўні варта праводзіць непасрэдна ў дачыненні да канкрэтных моў. Рэалізацыі гэтага прынцыпу і прысвечаны раздзелы сёмы, восьмы і дзевяты. У іх аўтар здолеў пазбегнуць звычайнай хібы шырокіх даследаванняў — празмернай увагі да фанетыкі — і спыніцца на лексіцы з граматыкай.

Два апошнія раздзелы — пра знешнія і ўнутраныя прычыны абмежаванага выкарыстання беларускай мовы — гэта выдатныя сацыялінгвістычныя нарысы без, што прыемна, надрыву і ляманту. Каштоўнасць іх тым большая, што ўсе з'явы разглядаюцца ў параўнанні з лёсам іншых славянскіх моў.

Вядома, не заўсёды з аўтарам можна пагадзіцца. Так, ён піша: «Працэс хрысціянізацыі і фарміравання кніжных моў у іншых славянскіх краінах (у заходніх і паўднёвых. — Н. С.) пачаўся яшчэ раней, ужо ў другой палавіне 9 стагоддзя, з місіянерскай і асветніцкай дзейнасці салунскіх братоў» (с. 8). Між тым, як адзначае А Супрун, хрысціянства прыйшло да славенцаў у 8 ст., а да чэхаў, сербаў і харватаў — у першай палове 9 ст. [4] Спрэчным здаецца меркаванне, што Канстанцін і Мяфодзій стварылі кірыліцу (с. 9).

Памылковай з'яўляецца думка, быццам Францыск Скарына надрукаваў 22 кнігі Бібліі «ў 1517—1519 г. спачатку ў Празе, а затым у Вільні» (с. 11). На самай справе, выданне адбывалася наступным чынам: у Празе ў 1517—1519 г. выйшлі 23 кнігі Бібліі, у Вільні ў 1522 г. — «Малая падарожная кніжка», ў 1525 г. — «Апостал». Калі ж улічыць, што «Малая падарожная кніжка» друкавалася асобнымі сшыткамі, то колькасць выданняў павялічыцца яшчэ больш. Цяжка прыняць звесткі пра граматыку Мялецця Смятрыцкага (с. 12). Яна выйшла не ў Вільні, а ў Еўі (зараз г. Вэвіс) і першы раз не ў 1619 г., а ў 1618 г.

Не да канца зразумелым падаецца выраз «марфалагічны прынцып пісьма» (с. 67): гэта прынцып чаго — графікі, арфаграфіі, нечага іншага? Не зусім дакладным з'яўляецца таксама ўжыванне спалучэння «марфалагічны прынцып» замест «фаналагічны прынцып»: гэта прыўносіць непатрэбныя згадкі пра марфалогію (ці марфеміку), калі маецца на ўвазе паслядоўная перадача фанем у слабых пазіцыях той жа літарай, што і ў абсалютна моцнай пазіцыі.

Вучоны сцвярджае, што праславянскія спалучэнні *ort, *olt у пачатку слова ператварыліся ў *rot, *lot (тыпу локаць) (с. 77). Але такі пераход назіраўся толькі пры сыходнай інтанацыі, пры ўзыходнай — спалучэнні *ort, *olt перайшлі ў rat, lat (тыпу рала, ратай).

Заслуга Браніслава Аляксандравіча ў тым, што ён здолеў сабраць багата звестак са спецыяльных даследаванняў (для 100 старонак тэксту выкарыстана больш за 150 навуковых прац), абагульніць іх і выкласці вельмі зразумела. Прыемна, што ў агульнамавазнаўчай працы знайшлі пачэснае месца навуковыя дасягненні многіх беларускіх вучоных (А. Жураўскага, Я. Карскага, А. Крывіцкага, Б. Нормана, А. Падлужнага, А. Супруна, Г. Цыхуна і інш.).

Застаецца толькі пашкадаваць, што кніга выдадзена недаравальна малым тыражом (200 экз.) і вельмі нядбайна, з мноствам правапісных памылак («Чэці-Менеі» замест «Чэці-Мінеі» (с. 11), перанос на новы радок склад-у (с. 51), упадабняецца замест прыпадабняецца (с. 69) і інш.) і стылістычных хібаў. Празмернае захапленне канчаткам -аў (-яў) у генетыве множнага ліку (адметнасцяў, асаблівасцяў, хваляў) крытыкавалася ўжо неаднойчы. Уважаю і досыць слушна разважае пра гэта і А. Падлужны ў цытаваным Б. Плотнікавым зборніку «Мова і грамадства» [3]. Цяжка пазбавіцца прыкрага адчування ад паспешнасці і элементарнай неахайнасці выдавецтва. Міжволі задумваецца: ці працаваў тут рэдактар увогуле?

А кнігі такой скіраванасці дужа патрэбныя, бо адрыў сапраўднага кантэксту (не пана-выдзіраных фактаў!) ад даследаванняў беларускай мовы прыняў пагражальныя памеры. Прафесар Б. Плотнікаў здолеў сцісла і змястоўна асвятліць вузлавыя праблемы гісторыі беларускай мовы і бліскуча вырашыць многія задачы супастаўляльнага мовазнаўства, звяртаючыся пры гэтым практычна да ўсіх славянскіх моў.

Літаратура

- 1 Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики (краткий очерк). М., 1966 С. 266
- 2 Лингвистический энциклопедический словарь М., 1998 С. 304
- 3 Падлужны А. І. Проблема варыянтнасці у беларускай мове // Падлужны А. І. Мова і грамадства 36 арт. Мн., 1997 С. 79 — 81
- 4 Супрун А. Я. Введение в славянскую филологию 2-е изд., перераб. Мн., 1989 С. 256.

Н. В. СУПРУНЧУК